

TOPIC: INSTALLATION OF A NEW CHIEF.

INFORMANT: TANIELA MOMOLEVU.

PLACE OF ORIGIN: YASAWA I - RARA.

YASAWA GROUP.

PLACE OF INTERVIEW: YASAWA I RARA.

DATE: 27 / 4 / 83.

INVESTIGATOR: JOVILISI TUIITECI.
T.R.

22 E rawa ni o tukuna vei au, na kena dau buli e dua na Tui, a cava so e dau vakayacori e na veiqaravi vakavanua, me tekivu mai na na gauna e liu, me yacova tiko mai na gauna oqo, na kena dau buli na Turaga na Tui Yasawa?

E rawa, e va koto oqo na kena i tekitekivu, ni bera ni daru tara mai na kena sa mai vakadeitaki vakadua, na kawa ni Tui me yacova mai e daidai. E liu, e na i tekivu ni kena i tuvaki ni nodra tiko na vanua oqo o Yasawa i Rara, e ra dui tiko na vei tokatoka se na veimataqali e na nodra dui yavu. Ia e ra tiko vaka yavusa, me vaka na rua na yavusa e tiko e na vanua oqo. Na yavusa o Rara, mai vua na Turaga na Tui Yasawa, kei na yavusa o Yasawa. Ia, mai na yavusa o Yasawa, e ratou a vakaitikotiko ga mai na nodratou Matani sava, e kena i balebale na Matanisava, na nodra i tikotiko, ko a tiko kina na nodratou Kalou vu, na Kalou vu ni nodratou bula. Ka

ra vakaitikotiko saraga kina o ira. Ka ra dui vakayacora na nodra i tavi, ni nodra yavusa, ki vua na turaga ni yavusa, ki vua na turaga ni yavusa e na veitokatoka e okati kece, e na yavusa o Yasawa. Ya, me vakatekivu mai na mataqali e na i tokatoka ni liuliuli ni yavusa o Linasu i Ra, o Yakete, o Votua, na Lewukaya, o Vunivau, Nasuyata, Manuqila, Navavatu. Ya, na walu na i tokatoka o ya, e ra dui tikosaraga e na nodra dui yavu kei na nodra dui yavu ni Kalou vu, mai na gauna e ra sa tiko kina oqo, eratou turaga saraga vakataki ratou, me vaka na kena i tuvatuva, e yacana tiko i ke, na Turaga Ulikoso, e ratou turaga saraga vakataki ratou e na yavusa oqo. E sa nodratou i liuliu saraga o koya na liuliu ni Yavusa na yavusa o Yasawa. E sega ni ratou vakarorogo tale vei dua, ia e vakakina o ratou na yavusa o Rara, e na tokatoka o Rara, sa i koya na nona i tokatoka na Tui Yasawa. Ia mai na gauna taumada, e rua na veitacini, ko e rau tiko, dua e nona yavu ni tokatoka o Rara, na nona o koya e gone. Ia, o koya e qase, na yacani nona i tokatoka o na Yavusa Ratu. Sa qai o Rara naba rua, o ratou mai Navunitoutou e na gauna oqo, o Nakakulu, o ratou mai na Matanivanua, Namono, o Nawili, o Natalau kei Natuvatu. O ratou kece na vei tokatoka oqo, kei na nodra dui tikotiko, e matata sara tiko ga na vanua e ra dui tiko kina. Kei na nodra dui Kalou Vu. Me vaka o ratou mai Rara, e ratou tiko ga e na qele vakaRara. O ratou mai Saratu, e ratou tiko ga e na qele vakaSaratu. O ratou mai Yavu nikenatawau, e ratou tiko ga ena qele vakaYavunikenatawau. Na ika kei na ka e ra qoliva me ra kania e na veisiga, e sega ni ra kauta tale ki na dua na, e rakania saraga vakataki ira, baleta nara

turaga koso tiko va o ya. E va talega kina o ratou mai Nasuira, e nodra i tikotiko o nodra veitatamiau e na vakayacani tiko e na tiki ni qele mai Yasawa. Ko e vakaibalebale taki tiko e na yavusa mai Yasawa. E tiko e na baravi tokatoka, nuku vulavula vinaka, o Nakou. E kovuti tiko kina na nodratou i tikotiko na yavusa o Soso. E ra veitarataravi sara tiko ga, kei na nodra dui mata ni Sava. E na nodra Kalou vu. Ia, koya gona, e va tu gona o ya, na nodra tiko. E na gauna e sa kaukauwa cake mai kina na nodra i valu, ni vanua, e ra sa qai leqa o ira, ni ra sa leqa mai o ira, ni sa yaco mai e na vanua ni veivaluvaluti sa ra qai tiko vata, e ra sa qai kumukumuni vata. Na nodra sa kumukumuni vata me ra sa tiko vaka vanua, vaka koro, e na koro makawa daumada, e duatani tikoga na yavusa o Yasawa, e dua tani tiko ga na yavusa o Rara, kei na kena mataqali. Ia na gauna e sa vinakati kina me ra sa vakaturaga, me sa dua ga na Tui, e ra sa qai bose o ira. E ra sa qai bose mai na yavusao Yasawa, e ra bose na yavusa o Rara. Sa qai veidre vakalevu, e sa qai vinakati, e na vuvu ni noda turaga kece, me vaka na Turaga Naulukoso, sa na buli kece, sa na buli yadua mada na vei Tui ki na vei tokatoka. Ia kevaka ga e dua e sega ni cakava, na nona sa buli oqo me Tui, na nona i tavi, me sivo sara, e va o ya, na kena i tuvaki. Sa qai gadrevi me sa tau mada mai o ratou na yavusa o Yasawa. Sa qai mai buli kina e dua na Tui mai na yavusa o Yasawa. Na turaga oqo, na gauna e a buli kina me Tui, mai na yavusa o Yasawa, sa qai laurai ni dua na turaga wele, e sega ni dau veiqaravi, e sega talega ni dau vakayacora na nona turaga vakatui. Ni sa ra raica na veivanua taucoko, kei na veitokatoka,

na veimataqali, sa ra kudru, e ra sa qai bose tale ka ra kaya, sa vinaka, me sa sivo na Tui. Sa qai vakatokai na Tui o ya, me sa Sivoenaweile. Na yaca o ya, e bula tu e na gauna oqo, o Sivoenaweile. Na vuni nona sivo ni wele, oti sa qai buli tale e dua. Vei ratou oqo na yavusa mai Yasawa. Sa qai buli e dua me Tui, oti ra mai raica na nona i tuvaki ni bula, sa qai laurai ni dau levu ga na qoli na turaga oqo. E tu ga e na veivatu, me dau qoli kena ika, oti sa qai tukuni ni, turaga oqo e sega ni dau cakava na ka e nuitaki kina. E ra sa baci bose tale, sa baci tukuni me sa vakasivoi na Turaga oqo. Sa qai sivo, sa qai yacana tu na turaga oqo mai na yavusa o Yasawa, o Sivoiavatu, baleta na vu ni nona sivo, ni dau lai tu ga e na veivatu. Na yaca oqo, e dau vakayagataki tale tu ga mai Yasawa e na gauna oqo. Vei ira e na yavusa tikoga o Yasawa. E sa qai nanumi me ratou sa buli na yavusa o Rara. Sa qai ratou buli, e tauri e dua mai na yavusa o Rara, sa qai mai laurai na turaga oqo, ni sa buli oti me fui, sa qai nona cakacaka, na gauna ga me dau vakarau vua kina na vuata, me vaka na uto, e dau yacana tiko e ke e na vosa vakaYasawa, ni vakarau vua na uto, e sa dau basika mai na waya, na laya ni uto. E dau basika mai, oti sa qai dau basika mai na kena votu mai na vuata oqo na uto. Sa qai dau laurai, ni yaco mai na i tekivu ni kena dau basika mai na laya ni uto, sa tekivu sara o koya, me sa lai samaka tu o koya na vei uto na qase oqo, e sa sega tale ni nanuma na ka e buli kina. Sa ra raica na turaga ni veiyavusa kei na veitokatoka oqo, sa sega ni cakava, sa veigauna ga sa lako tu ki na veivuata, lai tu mai kina, lai wekeca, e sega ni tiko me qarava na nona i tavi. Sa vinaka me

sa sivo mada, sivo tale. Sa mani yavana o Sivoinalaya, baleta ni
 kena i balebale na sivoinalawa, ni se qai laya ga mai na ka o ya,
 sa tekivu were tu, sa tu ga mai kea me nona cakacaka e veisiga, e
 sega ni cakava na cakacaka vakaTui e buli kina. Sa mani yavana
 kina me Sivoinalaya. E va toka o ya na i tuvatuva ni gauna taumada.
 Na Tui e ke, e ra Tui wavoki, e ra veidigidigi. Ia mai na gauna e
 sa qai laurai ni sa sega ni vinaka, e na kena laurai tiko na leqa
 o ya, e sa ra qai veivakasalataki na lotu, ni a liu mai na lotu, ka
 bera mai na matanitu. Me sa ra vakadikeva matua sara, na i lakokako
 ni veibuli, na nona digitaka na nona Tui. Qai sasaga taka na gauna
 taumada na lotu, me ra sa Burekalou, me sa kua ni dua na yavusa e
 vakamalumalumutaka. Me sa soli tale ki na dua na yavusa, na
 kaukauwa ni nona vakadonuya me Tui, se me sa buli me Tui na yavusa
 o Yasawa, se na yavusa o Rara. Oti sa qai ra hose, ka ra sa
 vakadonuya, me sa buli na Tui me ratou sa soli na i tutu, me ratou
 solia na i tutu e na yavusa o Yasawa, me sa gunu me Tui, na yavusa
 o Rara. Ia ni sa caka vakakina, ka sa mani ra vakadonuya, ka sa
 vakabau. Sa qai mai tekivu me ra sa cakacaka taka. Sa qai buli
 e dua na turaga mai na yavusa o Rara. Na turaga ka buli e na yavusa
 o Rara ogo, e buli vakalotu. Ni sa donuya tiko na gauna ni lotu,
 na veivakasalataki vakalotu o ya, sa qai ratou bulia na Lotu, na
 na tabana ni Lotu. Ni sa buli oti, ka sa mai ra donu kece vei
 ira na yavusa kece kei na veimataqali. E na gauna e sa laki leqa
 kina na Tui, e na gauna ni nonaqarava na i tavi, e sa donu, sa vinaka
 talega mai na nona veiliutaki, sa mate, sa qai yaco tale na Bure
 Kalou se me o cei me buli tale. E na gauna o ya, e rau sa tekivu

cerere ruarua tiko, na nodrau vakarau ni turaga o rau na veitacini
 ogo. O koya e toka e na yavusa Rata, kei na yavusa Ratu. Ko e
 qase, e tiko e na yavusa Ratu. E na gauna e sa vakawirimadigi, e
 na kena buli tale e dua, e ra sa tuva wavoki o ira na i tokatoka
 ogo, e ratou sa vakawirimadigi, e ra sa vakarorogi na yavusa ko,
 Yasawa. E sa sega ni donumaki ratou, o ratou na i tokatoka ogo
 o Rara. Sa cawiri na magiti, e sa donui ratou na yavusa Ratu.
 Vakadua, vakatua, vakatolu, oti sa ra galu, e ra sa sega ni vaka
 donuya, o ratou na mataqali ogo, sa ra veilevaledi. E sa ra
 galuvaka tu na wirimadigi o ya. Ia, e na dua na gauna, ni ra sa
 dua na gauna, e ra sa laki were e na dua na baravi vakayawa sara mai
 Cuva, ni ra sa lesu mai, ni sa kala na siga, sa ra kakase taka tiko
 mai gaunisala, na wirimadigi e sa donu oti, ka sa ratou na vakarau
 buli o ratou ogo. Na yavusa Ratu, o koya na qase e tiko e na
 yavusa Ratu. Sa ra qai curuyaka na kena vosa, sa qai yaco na kena
 vosa, vua na gone ka toka mai Rara. Sa qai mani tukuna, ia, sa
 vinaka, kevaka e ratou sa na buli o ratou oqori, na noratou i
 tikotiko e tiko mai Namkua, e sa ratou na lewa vakaca na nodatou
 vanua. Baleta o ratou oqori, e ratou dau kania na ika, e vakatokai
 na qara. E dau kena ika na baravi ogo. E ika lalai e sega soti
 ni vinaka, na veleti o ya, e kena vosa o ya, ni ratou sa ciqoma
 na yavusa Ratu, sa qai vosa toka o koya na qase, sa vinaka vakalevu.
 Ke sa va oqori, tou sa na i valu mada. Tou sa na i valu taka mada
 na i tutu ni madigi, e sa qai laurai o koya na nona mana ni sau.
 O koya e kaukauwa e na bula e na i vala, e sa na bulâ me Tui.
 Sa qai bucini na nodrau i valu o ratou ogo, sa qai kaciva na qase

ka toka e na yavusa Ratu na nona lewe ni yavusa. Na nona lewe ni yavusa, e ra vakaitikotiko oqo, e na vanua e vakatokai o Namulo. Na vanua e ra mulo kece kina na yavusa vakaturaga oqo, ko e qase vua, ra vakaitikotiko kina, ra vakoro kina. Sa ra kaya, sa da bosa oqo, me baleta na veileti e sa na yaco oqo. Me kua sara ni dua na gauna, me ratou butuka mai na qele oqo, na vanua tou vakoro tiko kina oqo, o ratou na taciqo oqo mai Rara. E sa mani qai vakatabuya vei ratou oqo, sa tabu sara me dou butuka na rara oqo. Na tiki ni qele o ya, e yacana tu mai na gauna o ya, o Taburara, me yacova sara mai na gauna oqo, o Taburara. Sa lai tukuni sara, sa tubucake tiko na yameyame ni nodratou tiko veileqaleqati, na nodra tou veicati. Oti sa qai tukuna na qase, sa vinaka o kemudou na lewe ni noqu yavusa, tou sa na bosa vakawaletaki ratou mada oqo. Baleta na mana kei na kaukauwa e tu veiau, o au na qase. Ia, tou sa na bosa ratou mada oqo. E na tiki ni qele e ratou bosa tiko kina, e yacana tiko ni kua o Nabosewale. E kena i balebale, ni ra bosa kina na kena sa lai valuti, me sa vakawale taki o ratou na i tokatoka oqo. Ni sa oti, sa ratou, na i tukutuku oqo, e ratou lai kila tale tiko ga mai o ratou na gone, o ratou na gone vua na qase, ka ratou toka mai Rara. Ni sa oti na nodratou bosa tiko, na yavusa Ratu, sa qai talai yani na matanivanua, o ratou e ratou Namono. Lai tukutuku vua, na taciqo e tiko oqomai Lote, ni sa na ia na i valu. Tou sa na i valu e na siga ni mataka, na i yalayala ni qele tou sa na vala kina. O Rara ga, me yacova na vanua ko e basogana kina na gaunisala, me gole yani ki na nodratou yavu, ki na nodratou i tikotiko, na nodratou mata ni sava na yavusa Ratu,

sa kainaki vua na matanivanua mai na yavusa Ratu vua na qase, me
 lai tukuna vei ratou na i tokatoka vakaturaga i Rara, me ratou sa
 lai ia na i valu. Me ratou sa lai tekivu i kea, na i yalayala ni
 nodratou qele, mai vei koya e qase, vei koya e gone. E na mataka,
 sa uku mai na loaloa ni nodratou veivaluvaluti. Sa ratou qai ia
 na i valu, na i valu levu e ratou cakava. E ratou valu tiko e na
 siga taucoko lai bogi, ratou suka. Na nodratou suka o ya na
 yavusa Ratu, e sega ni dua e mate, e ra lesu bula kece, sa qai vosa
 vei ira na qase, sa qai tukuna vei ira na ulumatua, tou sa qaqa,
 e sa vakaraitaki tiko oqo na sau ni noqu i tutu vakaqase, tou sa
 na samuti iratou me yacova sara ni ratou sa soro. Ni mataka, tou
 na lai ia tale e na i valu. Tou na qai lai raica, se ratou lewe
 vica e ratou mate. Ia na nodratou lai tekivu tale yani e na vanua
 e ratou valukina, sa boi mai na yago ni mate, o ira e ra a moku e
 na noa. Sa yacana tiko e na vosa vakaYasawa, na bona, ya na mara.
 Sa ratou qai kaya na yavusa Ratu, me sa na yaca ni tikina oqo, o
 Namara. Mai na kena vakayacani tu e na gauna o ya, me yacova mai
 oqo. Na vanua e ratou a bona kece kana o ratou oqo. Sa ratou
 tekivu vala tale e kea, e ratou sa vakasavi mai, toso mai, toso
 mai, yaco sara mai ki na nodratou i tikotiko. Yaco sara mai e na
 dua na tobu ni wai, e yacana tiko e na gauna oqo, na vanua o ya,
 e ratou sa qai mai soro kina o ratou qo na tokatoka vakaturaga qo,
 na veitacini oqo i Rara. E nodratou i soro tiko mai e dua na marama.
 Na nodratou sa samuti tiko, sa lailai sara na kedratou i wiliwili,
 me ratou sa moce tiko, sa qai tukuni mai, dou yalovinaka, o kedatou
 i Rara, me tou sa soro. Tou sa na oti kece, sa vinaka, na cava me

nodatou i soro, me sa nodatou i soro e dua na marama. Na marama o ya, e yacana o Naomi. Sa ratou kaya, ratous sa laveta mai na marama, ratou tukuna vei ratou na yavusa Ratu. Oi kemudou na yavusa Ratu, me keitou bula. Sa neitou i soro ogo, e ratou sa ciqoma sara na marama ogo o ratou na yavusa Ratu. Sa gaikaya o koya e qase, dou suka yani na yavusa Ratu. Sa ratou soro o ratou ogo, me tou sa lesutale ki na nodatou yavu, ki na nodatou i tikotiko. Sa ratou qai lesu, sa qai kau na marama. Sa ra qai lai bose, sa qai kaya na qase e na yavusa Ratu, tou sa na bosea, me sa dua me sa watina na yalewa ogo o Naomi. Baleta na veileti, kei na veivaluvaluti e tou sa cakava, e sa oti, e ratou sa soro mai. E sa kena i soro mai na marama ogo, kena i balebale, na marama ogo, e sa kedatou i sema tale, me baleta na veivaluvaluti tou sa qaga. Sa qai tukuna na i liuliu ni yavusa Ratu. Sa vinaka, o iko, o sa lako mai, me sa yacamu o Naisema. Baleta, ni sa sema tale na veileti ni i valu ogo. Sa qai mani buli kina e dua na qase ogo, o Naisema, me sa watina na marama ogo o Naomi. Na marama ogo, e yacana o Naomi Deu, e kena i balebale, o Naomi Otinaivalu. Qo, na nodratou veivaluvaluti ga. Ko na yaca o ya, e sa mai watina kina o Naisema, ka sa mai ratou tiko, sa mani oti na veivaluvaluti, ratou sa mani kaya, o ratou na yavusa Ratu. Sa vinaka vakalevu, vei kemudou na noqu lewe ni yavusa, dou sa yalovinaka sara, tou sa na bose tiko e daidai me baleta na i tutu ogo. Au kila oti tu, ke tou sa na mani buli, e ratou na sega ni rawata ni cakacaka taka na nodatou i tutu o ratou ogo, e ratou malumalumu. E sa kena i vakaraitaki ogo, na i valu. Au sa vakadonuya me sa soli

lesu tale na i tutu, me ratou sa na buli ga me ratou tui, tou sa na qarava na kena cakacaka o kedatou. Sa qai ra bese ni vakadonuya o ira na yavusa Ratu, era sa qai kudru. Sa ra qai kudru wavoki e na nodra yavu. Na yavu oqo, e tu ni kua. Sa ra kudru wavoki, sa qai tukuna na qase, sa vinaka, sa veitalia madaga me ra kudru wavoki tu. Raica, ni curu tale mai, o ni sa kudru oti, au sa kila na nomuni bese, na i tutu e sa na soli ga. Ni rogoca, e sa na vakalailai taki na nodra tiki ni qele, tou sa na vakadonuya na tiki ni qele me vakalailaitaki. Baleta me qai kuri ni qele e vakalailaitaki oqo, na i tutu, e na qai kana tu e na i tutu, e na qaravi. E sa rauta vakavinaka o ya. Ia, e sa mani yacana tu na qele e ratou bese tiko kina o ya, e yacana vakaYasawa, o Gudruvolili, e ra kudru wavoki, ni ra bese na lewa o ya, ni sa soli lesutale na i tutu. Ia, e na gauna e sa vakadeitaka kina o koya e qase, vei koya e toka mai Rara, sa qai kaya kina, sa dovi na qele, me vakalailaitaki kina, E sa na soli na tutu me sa na Tui. Kevaka, e na masi ca taka, na masima ni vanua, se Tui ni vanua, e na vakatalai lesu tale mai na sau. Sa mani qai buli tiko e dua na yavu ni qele e na nodratou i tikotiko na yavusa Ratu, o Navakatalisau. O Navakatalasau oqo, e vakayacani tu na nona vale na i tene ni veibuli, o ya mai Naloto. E vakaraitaka tiko o ya, kevaka e ratou masica taka, o ratou na toka o ya i Rara, e na tale mai na sau vei ratou oqo. Sa qai mani caka na veibuli, sa qai mani buli o koya e gone. Na gauna e a buli kina, e a tekivu me keli na wai ni, na tobu ni wai, me buli oti, me lai sisili kina, sa tekivu tale ga me tara na vale, me vakaitikotiko kina, ka sa qaravi sara, na kena i cakacaka e na gauna e liu. Oti

na kena buli, sa mani mate na turaga ogo. Ia na gauna e sa mate kina, e sa mani caka tale mai na kau ga ogo. Na kauvaro dina, sa qai mani buli o Roko Dinono, e na gauna e sa cabe mai kina na matanitu, na gauna e sa caka kina na Veitarogi Vanua. Ia, na gauna e sa vakadeitaki kina, me sa buli na turaga ogo. E a buli na turaga ogo, ni sa levu mai na kawa ogo, e na i tokatoka o Rara, sa mani vakadeitaki tiko mai, e na gauna nei Misi Wilisoni e na Veitarogi Vakavanua taumada o ya, sa vakadeitaki tu, ni sa dei tu e na yavusa o Yasawa, sa donu vei iratou ogo. Ka sa mani tuvai na i tuvatuva, me va ogo na kena i tuvani. Ke sa dau yaco na vei buli, me ratou sa Bure Kalou mai, o ratou na yavusa ogo, o ratou ka ratou a solia mai na i tutu ogo, e na i valu kau sa talanoa taka tiko o ya. Ni ratou sa bese oti, sa ratou qai kaciva mai na i tokatoka kei na mataqali e wili ki Natalau. Ratou sa qai mai Bure Kalou vata, ratou sa qai vakaraitaka. Sa keitou nanuma me sa buli o koya ogo. Oi sa vinaka vakalevu, keitou sa vakadonuya. Ratou sa qai gole sara vua na turaga mata ni vanua, e vakaraitaki vei ratou, e ratou sa qai loma soli, sa qai ratou cabe yani, me ratou lako yani ki na yavusa ko Yasawa. Sa ra qai lai vakadavora na i davodavo ni ka e sa donu vei ratou, me baleta o koya e sa na buli, na yaca kei koya na qase se gone, e vakatau vei ratou, ko e sa buli ogo me Tui. Sa ratou ciqoma, ka sa donu, sa ratou qai basuka na veivosaki o ya, na i balebale ni yaca ogo Nasuka, e sa na sega tale ni vukici se voroki, na ka e nasu o ya. Ko ya, e yacani nodratou mataqali tale ga mai Yasawa ni Nasu. E kena i balebale o ya, me sa nasuki na lewa ni veibuli, me sa na dei vakadua, me sa buli, o koya o ya, e sa vakaburekalou taki mai. Ni sa oti na

kena vakadeitaki o ya, e sa qai gole na nodratou bose burekalou
 na lewe ni vanua o Yasawa, e ratou sa qai gole vua na Ratu mai
 Bukama, me ratou mai bose vata, Ni oti, sa qai mai donu na yaca
 me sa vakarau lumuti o ya, me vakarau buli, sa na qai gole sara
 vua na turaga na Tina levu mai Tamusua, na kena laki tukuni vua,
 ni sa na vakarau na veibuli, e sa na buli oqo. E sa na cigoma na
 Tina levu se na Ratu, e sa na qai vakarautaki na veibuli, Kevaka
 e sebera tu ni caka na vale, se e sebera tu ni vakasavasavataki tu
 na tobu ni wai, na ka kece e na vakayagataki e na ka o ya, e sa na
 kacivi e dua na bose vakayanuyanu kece, me sa na wasei na ka kece
 e na qaravi. E na yaco vua na turaga na Tui Teci, e sa na vakatulewa
 taki, me sa na qaravi mada na tara ni vale. Na sau ni taro o ya,
 mai na Vatanitawaki. Ni sa na tara na vale ni oti o ya, e sa na
 qaravi sara na wai. E duatani ga na wai ko e se tiko mai na veibulu
 e sa oti, au sa vakamacala taka oti, e keli me nona i sisili, e na
 gauna e buli oti kina na Tui, ko e yacana tiko o Naqaruqaru. E
 se tu ga oqo, e se sega tale mada me bau caka vakavinaka, E sa
 maca tu e na gauna oqo. Ia ni sa na oti na kena cakacaka o ya, e
 sa na qai vakarautaki na veibuli kei na kena kakana, e na vakarautaki
 na kena i coi, na vuaka na vonu, ka ni sa matua na uvi e na yanaki
 e sa lokuci tu, e ra sa na qai lako na veimata, e na vei koro,
 Me sa na lako na mata ki Bukama, ki vua na Ratu, na mata ki vua na
 Turaga na Tui Teci, na mata ki vua na Turaga na Tina levu. Sa na
 qai nona i tavi na turaga na Tina Levu, me na lakova na yanuyanu
 vakaYatu Yasawa, me baleta na veibuli oqo. Ia, na gauna e sa na
 oti kina na kena vakarautaki, e sa qai vakayacori na nodratou i

tuvatuva kece, o ratou na lewe ni vanua o Yasawa. O ratou na yavusa Rara, kei na yavusa Ratu, kei Yaweni, e sa nodratou i tavi, me ratou kauta e dua na kamuna ga vua na i tene e tiko mai Dalova. Me sa vakarautu mai na nona cavouraka mai me mai, caka na veibuli me dabeca na i liuliu ni koro mai kea, ko e yacana tiko o Naitene na Turaga na Tui Yasawa e na gauna ni veibuli. Sa keitou cakacaka taka o keitou na yavusa Ratu, kei ratou ma, e sa na tu vakarau tu o ratou na Yavusa mai Yasawa, kei ratou e ratou okati e na yavusa o Yasawa, me vaka niu sa tukuma mai cake, me yaco mai Teni, o ratou oqo, e ratou sa na veikoro kece, kei na veiyanuyanau. Ni ra sa na yaco mai na kena veimata yadudua, sa na keleva ga mai na nodra dui matasawa, kei na kedra dui mata ni katuba e ke. E ra sa kila oti tu, ni ra sa na curu ga mai e ra sa dui curuma, e sa na yaco sara na gauna ni veibuli. E dua na ka bibi e na gauna e dau sa dabe kina na i tene, me dabe kina na turaga na Tui e na Buli, e sa na lose sara na yaqona, ka sa na tiko sara o rau na turaga e na yasana ruarua, sa ratou yadra na yadra, ka ra cola i wau tu e na kena yadravi ka vakacerecerei na kena vakarau gunuvu na bilo. Sa ra tou na qai vosataka tiko na turaga, na lako mai Tamusua, kei ratou nayavusa Ratu e ke, kei ratou o Yawini, na kena soli na yanuyanau taucoko, na kena vakadinadinataki mai vei ratou na Tui ni koro, na qele kei na tamata kei na kena lewa, kei na kena sa buli oqo na kena Tui, me ra sa vakarorogo, ka ra vakayacora na na veika e baleta na lewai ni kena vakavinakataki na bula, se na kena vakatoroicake taki na nodra vanua, e na i tutu vakaturaga vakaTui. Ni sa oti o ya, na kena buli, e sa na qai caka kene na

kena magiti, e matata oti tu na kena dui wasewase yadua, ni kena magiti oqo. Na kena i sulu, na luva ni sulu ni veibuli, na kena i sala, na kena iri talega, e sa na dui luva oti kece o ya, e sa na qai lai sisili mai e na nona tobu, sa vakasavasava oti tu. Ni sa na lesu mai, esa na qai caka na kena magiti, ni nona kana, ni sa oti na veibuli, ka sa oti talega na kena lotu taki, vua na i talatala. O ya, na i lakolako ni kena qaravi na veibuli oqo, e na gauna oqo, se e na yanuyanu oqo. Ia, mai na kena vakadeitaki tu e na gauna o ya, me yacova mai na kena caka vei tamana, ko Tui tiko e na gauna oqo, o Ratu Meli Baro, na tamana o Ratu Jone Cakautavata. Na turaga oqo, o Ratu Jone, e turaga bulicaki vinaka, ka ra tou vakayacora na gauna e buli kina, o ratou na i lala au tukuna tiko yani oqo. E na gauna o ya, me yacova oqo, nai tuvatuva ga oqo ko e lako tiko. Me vaka na kena i lakolako ko daru tara tiko oqo Tui.

-- E rogo vinaka sara na nomu i vakamacala, ia me vaka ni da sa kila tiko e na gauna oqo, ni sa dui tiko tale na Tui, e na veiyanuyanu tale e na yatu Yasawa, e vakacava e na gauna e liu, e vakacava tu na kena i lakolako, e na nodra veivakaturaga taki o ira na Turaga e na Yatu Yasawa. ~~xxxx~~

Sa dina, e na gauna e liu, e nodra veituragataki, na turaga, ko e nodra i liuliu duadua ni Tui e na veiyanuyanu oqo, me tekivu mai Yasawa, me yacovi Waya kei Viwa, o koya duadua ga e tiko oqo e Yasawa, na gone Turaga na, o Ratu Jone Cakautavata, se na Turaga na tamadra, o Ratu Maleli Baro, e kilai levu sara. O koya e moce koto oqo mai Levuka. E kena i vakaraitaki oqo. E na gauna e a

caka kina na nona waqa, me vaka ni a buli mai vua na noqu qase, o koya na i liuliu ni Yavusa Ratu, o Timoci Momolevu, ka sa nanuma kina me cakava e dua na waqa, nei Ratu Jone, ogo na kena i vakaraitaki vakavoleka e na gauna ogo. Sa qai laki, ratou lako kina e ratou lewe va i ke. O Lórima, o koya, o Kelevi, vata kei ratou na mataqali mai Natalau, e ratou lako tiko, me ratou lai sag a tale g a e duana nodratou waqa. Ia, o ratou ogo, e lako na nodratou vakatulewa na qase ogo, o Timoci Momolevu, me ratou sa lai cakava na waqa, me dau volita na yanuyanu ogo na Yatu Yasawa. Ia na kena sa rawa mai, e sa qai dau yacana tiko na waqa o ya, na Qiqi. E tu na kena i voce, e tinika rua na kena i voce. Weina kena sere, ni sa sere, ni sa vakaidabedabe vakavinaka, qai dua na kena kuila e muri, sa qai dabe toka na turaga na Tui Yasawa, sa ra qai voce na lewe ni yanuyanu ogo, me ratou sa sikova na yanuyanu kece. E kilai vinaka sara tu na i talanoa ogo, e na gauna ogo. Ni dau vakatekivu, me lako yani vei ratou na yavusa ko Drola, kevaka e ra tara vale tu, era na sobu mai, ra mai veiqaravi mada. Oti ka ra sokovi kemudou ga mai na Turaga, oti, keirau sokovi kemudou ga mai na Turaga. Me tou veiram ga vakaveiwekani, oti ga sa keitou gole sobu sara. Sa lai caka mai e dua na vanua i Yaqeta, lai kele tale e na dua, lai kele sara vua na Turaga na Tui Marou. E dua na gauna, e ra tara vale tiko na turaga na Tui Marou, ka laurai ni sa basika mai na Qiqi. Ni ra sa voce tiko yani, sa kilai sara tiko, ogo na Turaga na Tui Yasawa. Ra sobu sara mai, sa qiri na lali, ra waraka, ra qai veiqaravi. Sa qai taroga mai o koya, o dou tiko vinaka, ra kaya sara yani o ira, io. Sa vinaka

vakalevu, sa keitou toso sara. Gole sara i Waya, lai yaco sara i Viwa. Na nona volita o ya, e baleta tiko na nona i yalayala ni veiliutaki e na yanuyanu oqo. E bula vinaka tu na kena i talanoa, ka vakadinadinataki na Qiqi oqo, ni voliti Yasawa tiko. Ya na kena vakadinadina voleka, me baleta na veiyanuyanu oqo, me vaka na nomuni taro.

-- Vinaka au taleitaka sara vakalevu na nomuni vakamacala, ma, me daru lesutale mada, e na kena vakarau vakayacori na Veibuli. E na kena vakarau vakayacori na veibuli. E vakacava e tu beka e so na tabu, se so na ka e ra cakava e na gauna e liu, me vakabibitaki kina, na nona sa vakarau buli o koya na Tui?

E tu saraga e dua na tabu, e tabu bibi sara. E sega ni rawa ni dua na gauna me na yavala. E sega talega ni dua na gauna, se me dua e vosa, e na gauna e sa vakayacori kina na veibuli. E sega ni dua e na veilakoyaki, ni ra na yadra sara tu ga o ira na liga ni kau, o ira e ra na cola i wau, kei namoto, e na gauna e na caka kina na veibuli. E na sega ni dua na rorogo, ia ke mani dua na rorogo, e sa nayaco dina ga, na lewa vakaturaga ni kena tabu. E sa na mokū dina ga. O ya na kena tabu dredre duadua, ni sa yaco, e sa dua na ka rerevaki vei ira na vuvale kece, e ra na sogosogo ka ra na vakanomodi, me yacova ni oti na veibuli. Na kena tabu o ya.

-- E taleitaki sara na nomu vakamacala. E tu tale beka e so na vakamacala o kila o iko ni lutu tiko me baleta na nomu vakamacalataka tiko na Tui Yasawa?

Na kena sa dau oti na veibuli, e sa dau dua na gauna talei vua na Turaga na Tui Yasawa ki vei ira na lewe ni nona yanuyanu, se vei

ira e ra qaravi koya, e na nona dau talei taki ira, ka ra tiko maliwai ira, ka dau talanoa vei ira, ka dau soliavei ira e so na lewa, me ra cakava. Me vaka vei Ratu Jone, e na gauna e buli oti kina, e sa vakasaga, na kena cokoti vata na yanuyanu oqo, me dau raici ira na veikoro kece, kevaka e ra tiko leqa, me caka na teitei vaka yanuyanu. Kevaka e sa va na nodra vale, me vaka na tara vale vakatikina. Ke sa levu na mate, e sa na veivosakitaka o koya, na ka me ra mai laurai kina o ira na lewe ni vanua, me lako mai na vuniwai. Ia, na veika kece o ya, e dau cakava na turgga, o Ratu Jone, e na nona dau taleitaki, kei na nona dau rawata tale ga na nodrai tavi. E dau vatu o ya, e so na nodra i tovo ni veimaliwai. Na turaga na Tui, kei ira na lewe ni vanua. E na dua na gauna, e sa vinakata o koya, me sa tara e dua na vale ni lotu, Me vaka ni i yau talei i ke, mei koya saraga na Tui, na Lotu. E dua na ka e vakaliuta vakalevu duadua na turaga na Tui e ke, na lotu. Me vaka na kena i tukutuku, ka laki kau kina mai Malotu, e se bula tu ga oqo, Na kena vakaliutaki na lotu, e na i tikotiko vakaturaga. E a lewa, kevaka e dau yali, kevaka e dau yali, e sa rawa ni gunuva na ulu ni yaqona kevaka e yali tu, na i talatala. Mai na gauna o ya, me yacova tu mai oqo. Ia, sa dodonu kina vei koya, me solia e dua na kaukauwa me caka e dua na vale ni lotu. Na vale ni lotu o ya, e na gauna e a tara kina, e ra qai kila ga na lewe ni koro oqo, na gauna e sa tala maikina e na rua na waqa lelevu, na vale ni lotu vakaitamera. Na nona gauna na Tui, na veimaliwai vinaka, na ka e rawa ni cakava mai na nona gauna. E dua na tamani vale ni lotu vakaitamera, e a cakava

o Amini na vale oqo. E ceuti vakavinaka, ka katu tini ka rua. E na nodra i gu, me baleta na nodra veivakatorocaketaki. E na gauna e sa caka oti kina, qai bale e na yabaki tolusagavulu ka dua, na vale oqo, e na gauna ni Cagilaba levu. Ia mai na kena gacagaca, e a talaraki tale kina, e dua na vale, me nona na i talatala, me sa qai mai usa vakadua yani e na lima sagavulu karua e na cagilaba levu, e a donumaka e na gauna o ya. O ya e dua na i vakaraitaki e na nona gu o koya, me vakarota e na veivanu, e na veikoro kece sara, e ra vale vinaka, me vale ni lotu. Ya e na nodra doka na nodra rogoca, na nona lewa vakatui mai Yasawa.

-- Au rogoca na nomu tukuna tiko me baleta na veibuli, na veika e so e dau vakayacori?

Na ka e vakayacori, na siga saraga e vakayacori kina na veibuli, e ra tiko e na dua na vale ko e rasa koko vata kina na Bure Kalou oqo, me ra sa waraka na i tuvatuva kece e sa caka tiko, o ratou na qara yaqona, o ratou na qara yaqona o ya, o ratou na koro o Tamusua. Vata kei iratou na matanivanua taucoko e Yasawa. Na matanivanua levu ni yanuynu oqo. Ia, o iratou na Tui ni veikoro, vata kei ratou na Sauturaga, e ratou sa vakarau tu e na nodrai tavi me ra laki vakarorogo, e na gauna e sa vakarau kina na siga oqo. Na kena dabe na Tui ki vua, e dabeca, ko au sa vakamacala oti kina. Ia, e sa na vakarau tu ga, na kena gauna e na caka kina e na gauna e ra na cuva kina, ka ra vakanomodi ni sa soli na vosa ni veibuli, Oya, ni ratou sa losea oti na yaqona o ratou na leve ni koro ko Tamusua, kei ratou na matanivanua e ke, e na yavusa o Rara. Ia, o ratou na yavusa o Yasawa, e sa ratou na qarava tu na

kakana, na i coi, na ka sa vavi tu, na magiti kece e na kena dui
 wasewase, e na magiti ni veibuli, ni sa gunu oti. Kei na magiti
 talega ni nona sa lai vakarautaki, e sa na vakarau tale tu ga o
 Nai Talatala, ni sa buli oti ga vakavanua, e sa na lai lotutaki
 sara i vale ni lotu. E dau caka tale tu ga, e na nona sa colati
 o ya, e sa na colati mai sa ra dabe toka yani e na Vale Levu o ya,
 e ra sa na dui tuva sara tiko ga, e na veiduru o ratou na Sauturaga.
 Ia, o koya na iliuliu ni yavusa ko Yasawa, e sa na tu saraga, me
 vaka na nona sa solia oti na i tutu, e sa na liutaka sara ga na ka
 kece. Na cakacaka kece ni kakana, na cakacaka kece ni coi, nakena
 yadravi talega na veibuli. Na kena irivi tale tikoga na nona dabe
 toka na turaga na Tui, e na i dabe dabe ni veibuli. Kei na kena
 masi kuvui talega, ko e yara balavu, sa na vakatokari ki na ulumna.
 E sa na qai lose na yaqona, ka sa na qai vosataki na yaqona ogo
 vei ratou ogo. Ni sa na buli oti vatakei na kena tabua, ni sa
 gunu oti, ni sa cobo na yaqona, sa ia sara, sa ra cavutu sara mai,
 na kena i tuvatuva, e sa na qai dabe tale e na kena i vatavata,
 na vatavata ga e sa colati oti mai kina, me sa lako sara i vale
 ni lotu. Nai curu i vale ni lotu, e sa lai vakalotu taki sara,
 go na i tutu voji, me vaka e sa caka tiko e daidai. Ni sa oti o ya,
 e sa qai caka e dua na magiti vakaitamera, me ra kana vata kina na
 lewe ni vanua, o ira kece sara na turaga, na Tui, kei ira kece na
 nona i lala tokani, kei ira na liuliu ni veikoro kece. Ni sa na
 oti ko ya, e sa na qai caka e dua na soqo levu tale e na siga e
 tarava, sai koya na magiti ni vakavinavinaka, vei ira na yaco mai
 vei ira na veibuli, na magiti ni cola, ko ira na kena liga e ra

cola, Na magiti na kena vakasukai lesu tale na Veitene. Na magiti, na nodra mai losea na yaqona o ira mai Tamusua, na magiti ni nodratou vakasukai lesutale o ratou mai Teci. E ra sa qai caka na kena qusiniloaloa me savasava, me lai yacova sara ni sa caka oti na kena vakacirisalusalu, ni veibuli. ⁴E sa va tu o ya na kena i tuvaki.

-- Au rogoca ni o tukuna, ni dau dua talega na vosa ni veibuli. O cei e vakaitavi e na cakawaka oqo, se nacava soti e tukuni? E na vosa ni veibuli, me vaka na kena vosataki na veibuli, e sa na vosataka na Turaga na Tina Levu. E sa na kaya na turaga na Tina Levu, e ra sa lomavata na turaga e na yanuyanu oqo, na lewe ni veiyavusa, me sa gunuva na bilo, ni yanuyanu oqo. Sai koya na bilo oqo, kei na kena kamunaga e sa solia vei kemuni na vanua, kei na tamata. Na veiliutaki kei na lewa. E na vaka toka o ya, na kena vosataki. E ratou na vosataka na turaga na Ratu na Tina Levu.

-- E taleitaki sara na nomu vakamacala, kau vakabauta ni sa rairai koya beka ga o ya, na ka o rawa ni vakamacalataka me tekivu mai e na gauna e liu, me yacova mai na tiki ni gauna oqo, e na kena dau buli na Turaga na Tui Yasawa, kau sa vakavinavinaka sara kina vakalevu, e na nomu solia na gauna, na nomu i gu mo solia vei au, na vakamacala oqo. Kau sa kerea tale tiko ga vei iko, ke mani dua na gauna keitou mani lesutale mai, ko na tu vakarau, ka mo soli vakasama tale vei keitou ni keitou na qai lesutale mai.

Vinaka vakalevu Tui, au sa ciqoma tiko na kena sasaga taki, na kena vakeli tiko na kena sa qaravi oti, e na gauna taumada, e sa via waicala tu e na gauna oqo, kau vakavinavinaka vakalevu, ni sa so

saraga na i tukutuku dina, ka ra sa mate vata kei ira na qase, e ra sa yali yani, e ra a se sega ni veitauri e nagauna ogo. Ia au vakavinavinaka e na gauna ogo, na kena sa vakadewai mai, ka sa tu talega vaka i vola e so, kau sa nuitaka tu, kau sa natu vakarau tu niu na dau ciqoma e na gauna sa bera mai, na nomuni yaco tale mai.

-- Sa vinaka vakalevu.

SA OTI.